

A Selection of Prof. Saul Lieberman's Letters /

התנא מניו יורק ממכתבי הרב פרופ' שאול ליברמן

Author(s): אביעד הכהן and Aviad Hachohen

Source: *Jewish Studies* / 42 כרך, מדעי היהדות,

תשס"ג-תשס"ד pp. 289-301

Published by: [World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23383380>

Accessed: 09/12/2014 08:23

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

World Union of Jewish Studies / האיגוד העולמי למדעי היהדות is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Jewish Studies* / מדעי היהדות

התנא מניו יורק ממכתבי הרב פרופ' שאול ליברמן

מאת

אביעד הכהן

כמלאת עשרים שנה לפטירתו של הרב פרופ' שאול ליברמן ז"ל (1898-1983) מגדולי חכמת ישראל בדור האחרון, מובאות כאן איגרות אחדות שנשלחו ממנו ומרעייתו יהודית ואליהם. איגרות אלה חושפות פרקים שונים בחייו של פרופ' ליברמן: יחסיו עם בני העלייה השנייה בסוף שנות ה-20 של המאה ה-20, עת עלה לראשונה לארץ ישראל; הקשרים שקיים עם בן דודו הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון אי"ש, מנהיג היהדות החרדית בארץ ישראל; התערותו בארצות הברית, בסמינר היהודי התיאולוגי, בית המדרש הקונסרבטיבי לרבנים בניו יורק (JTS) בראשית שנות הארבעים, יחסיו המורכבים עם ידידו פרופ' גרשם שלום ורעייתו פניה ועם מורו פרופ' ריי"ן אפשטיין, ויחסיו עם תלמידו הרב פרופ' דוד הלכני-וייס. איגרות נוספות בצירוף דברים נוספים מעזבונו של הר"ש ליברמן² עתידים להתפרסם על ידי במקום אחר.

הידידות בין ליברמן ושלום נתמשכה על פני למעלה מיוכל שנים כשהיא חוצה יבשות וימים. ראשיתה בסוף שנות העשרים בירושלים, עת עלה ליברמן ללמוד באוניברסיטה העברית בירושלים, והיא נמשכה עד פטירתו של שלום, בשנת 1982. בעת ביקוריו בארצות הברית, היה פרופ' שלום אורח של קבע הן בבית המדרש לרבנים שבו לימד ליברמן והן בדירתו הפרטית, וכך היה בעת ששהה ליברמן בירושלים. ביתו של שלום — כמו גם ספרייתו העשירה והמיוחדת — משכו את עינו של החכם התלמודי הגדול, ובכמה הזדמנויות אף התגורר בבית ו"שמר" עליו עבור ידידיו גרשם ופניה

- 1 על רעיו של שלום ויחסי קרבה-ריחוק שנהג עמם ראו א' שפירא, "המורשה כמקור לתחיה: לזהותו הרוחנית של גרשם שלום", עוד דבר — פרקי מורשה ותחיה (ב), ת"א, תש"ן, עמ' 16-17.
- 2 ראו, לפי שעה במאמרי: "לתולדות מדעי היהדות", מדעי היהדות 33 (תשנ"ג), עמ' 33-40; מכתבים ליידי אברמסקי, הצפה י"ח בניסן תשמ"ד; "שלומיאל, שלימזל ונעביך", הארץ, ערב שביעי של פסח תש"ס (25.4.00).

שלום ששהו אותה שעה בחו"ל. עדות ליחס המיוחד שבין השניים יכולה לשמש חליפת המכתבים המרתקת ביניהם. הד נוסף ליחסו המיוחד של שלום לליברמן ניתן למצוא בעובדה שלספרו הקלאסי על הגנוזיס, המיסטיקה של המרכבה והמסורת התלמודית שיצא לאור בניו יורק בשנת 1960, צירף שלום נספח (תחת הכותרת "משנת שיר השירים") מאת הר"ש ליברמן, מה שלא עשה לאף חכם אחר ממכריו ומוקיריו (ואלה, ידוע, לא היו מועטים). באופן יחסי, מרבים שלום וליברמן לצטט האחד את מחקריו של השני בספריהם, לעתים אף מפי השמועה ולא מפי הכתב.³ לא ייפלא איפוא שבכואו לרשום את ענקי הרוח שבדורו, קבע שלום שהר"ש ליברמן "אינו נופל מזכריה פראנקל"⁴, אבי מדע התלמוד החדש, ובהקדשה שכתב לו על מאמרו על ר' יהוסף אשכנזי ה"תנא מצפת" כינה שלום את ליברמן "התנא מניו יורק".

הדברים מובאים כאן כצורתם למעט השלמת הכתיב החסר למלא ובהשמטת עניינים אישיים שצנעת הפרט יפה להם. תודתי נתונה למנהל מחלקת כתבי היד בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ידידי מר רפי וייזר, ולחבר עובדיה המסור על סיועם עמי במאור פנים וברוחב לב, ולידידי פרופ' דוד הלבני-וייס, פרופ' דניאל שוורץ וד"ר מנחם כ"ץ שנהגו בין עין טובה וסייעו לי בהבאת הדברים לדפוס בעצה ובתבונה.

שואל ליברמן לאניטה שפירא⁵

ט' סיון תשמ"ב [31.5.1982]

גברת שפירא הנכבדה,

תסלחי לי על שלא אישרתי את קבלת ספרך הנפלא על אתר: כשהצצתי בו החלטתי מיד שעלי לקרוא את הספר מתחילתו ועד סופו. לא רציתי להודות לך אלא אחרי הקריאה. מכיוון שאפפוני טרדות למעלה מראשי, לא היה בידי לקרוא את ספרך אלא בסירוגין ובהפסקות. אבל המסקנא הסופית: ספר מדעי חשוב מאד. הרומנטיקה שבו היא כמובן עניין אישי שאינה ניתנת להוכחה *more geomatrico*. ברם רומנטיקה זו שבספרך משמשת דבק טוב לרציפות הסיפור. תבלין ומיני מתיקה שמבסמים את טעם הקריאה ואינה פוגמת כלל את התעודות הברורות שעצם הספר מבוסס עליו, ולא עוד אלא שהיא משעבדת את הקורא לגוף העניין.

3 ראו, לדוגמא בעלמא, הערתו של שלום: Major Trends in Jewish Mysticism (ניו יורק, 1946), עמ' 376 הערה 122.

4 ג' שלום, "חכמת ישראל – בימים ההם ובזמן הזה", עוד דבר (ת"א, תש"ן), 142.

5 למרות שמכתב זה הוא האחרון מצד הכרונולוגיה, ונכתב בשנת חייו האחרונה של פרופ' ליברמן, המאורעות המתוארים בו קודמים בזמן לשאר המכתבים. המכתב נכתב לפרופ' אניטה שפירא עם הופעת הביוגרפיה שלה "ברל" (ת"א, 1980), על ברל כצנלסון.

אני משער שספרך עורר קנאה בין הסופרים (ובייחוד בין הסופרות), ולאו דווקא להרבות חכמה. ואם לחשך אדם לומר שיש בספרך כמה אי דיוקים, תאמרי לו: אלו הן נקודות חומות על שפתה העליונה של אישה יפה שאף הן מוסיפות לה חן. ואשר לעצמי הנני מוסיף לך תודה על תודה, משום שספרך זעזע אותי ולימד אותי שיעור חשוב. לא שיערתי לעצמי את מידת הבורות שהייתי שרוי בתוכה בעניין בניין הארץ.

הבחורים שלנו מסרו את נפשם במלחמת השחרור ובמאבקה של המדינה שקמה מחדש. הם מסרו את נפשם לפני הקמת המדינה במלחמתם בעד הגנת היישוב. מסירות נפש מעין זו מצויה אצל כל העמים. אבל העלייה השנייה מיוחדת במינה היא. בחורים צעירים מוסרים את נפשם לא ברגע אחד אלא בכל יום ובכל שעה. ובעד מה? בעד הבל של קדרה שאף הוא עדיין אינו קיים במציאות. אינני יודע דוגמא לכך. את ציירת את החיים בכינרת באמנות רבה. הכרתי כמה מן החלוצים של העלייה השנייה מקרוב, והרבה מהם היו מבאי ביתי. ואף פעם לא הזכירו אפילו ברמז את העבר. את ברל פגשתי בפעם ראשונה במסעדה של הפועל המזרחי בסוף שנות העשרים. באותו זמן הייתי עולה חדש מרוסיה. ברל היה רגיל להתיישב על ידי בשולחן. חקר אותי על החיים ברוסיה ועל הציונות. אמרתי לו שברחתי מרוסיה מפני הסכנה, ועל הציונות אינני יודע כלום. בקיוב לא הכרתי אף ציוני אחד, ובאוניברסיטת קיוב התרחקתי מן הסטודנטים היהודים שהיו בעיניי בחזקת קומוניסטים, מרגלים ומלשינים. כאן בארץ אני מחפש פרנסה, ואין המזל מראה לי פנים יפות. עכשיו ברור לי שהייתי בעיניו "בורגני זעיר" המחזר אחרי פרנסתו. אינו כדאי לבטל את הזמן להשפיע עליו, בחינת "זה הצמח לא יעשה קמח". מאידך גיסא הבטתי על ברל ממעלה למטה. יהודי משכיל ונחמד; פניו קורנות טוב לב וחכמה, אבל מה הוא יודע? אני מכיר את גוף האדם ישר והפוך; אני מכיר כל אבר ואבר, כל עצם ועצם, כל עורק וכל גיד. כל גומא וכל בליטה, וכשאני קם בבוקר ואומר ברכת 'אשר יצר', הנני מתרגש ומתלהם מיצירת הבורא. אני יודע את התוצאות האיומות של "אם ייפתח אחד מהם או ייסתם אחד מהם". אני מכיר את המיכניקה של הלב, הריאות, כלי העיכול והמוח, כל פרט ופרט וכל נקודה ונקודה. אדם שאינו מכיר את הגוף של עצמו ואת תפקידיו השונים מחוסר תרבות הוא. אדם משכיל צריך להיות עקבי ללכת מן הקרוב לרחוק. עכשיו ראיתי באיזו מידה אינני מכיר אנשים. לוא הכרתי את ברל אלא למראית עין גרידא, הייתי רואה מיד ננס לפני ענק. הייתי שואל בעצתו, ובלי ספק הייתי מקבל אותה. הייתי הולך לקיבוץ ושאלת הפרנסה הייתה נפתרת מאליה. לעבודה קשה ומפרכת הורגלתי מנעוריי והיא הייתה ערבה עלי. לחיות ככלב למדתי בשנות הרעבון בימי הבולשביקים. לפוליטיקה לא הייתי מתפתה מחמת השנאה הטבעית לשקר ולצביעות, וממילא הייתי נשאר בקיבוץ כל ימי חיי. אבל, כנראה שאין אדם קובע לעצמו את דרכי חייו ועתידו.

עכשיו תביני את הרושם של ספרך שפגע בי באופן אישי. כבר אמרתי שהייתי בטוח

שאדם בעל תרבות צריך מתחילה להכיר את הקרוב אליו ביותר, ולפיכך עמלתי להכיר מתחילה את היהדות, את הארץ ותולדותיה ואח"כ את החיים של הגויים. נדמה היה לי שהיכרתי את הארץ מלפני אלפיים שנה (אינני יודע את ראית את מאמרי 'כך היה וכך יהיה' שנדפס בקתדרה),⁶ ועכשיו ראיתי שלא ידעתי כלל מה שהיה בחיי ו"תחת חוטמי". זכות היא לאדם שיגלה בזקנותו את חולשותיו ואת חוסר העקביות בעקביות שדגל בה כל חייו. ברכה היא לו, ואף אני עונה כנגדך תתברכי מן השמים.

בכבוד,

שאול ליברמן

החזון אי"ש לשאול ליברמן⁷

הרב שאול ליברמן

שכונת רחביה

ר' אוסישקין 12

ירושלים

שלום,

לשמחת לבבי הגיעני — כמצווה הבאה בהיסח הדעת — מכתבך. כמה דַּחַתָּם אפתח. הנני כותב מכתב זה בבית אמי תחי'.⁸ כידוע היא מתעניינת מאד בשלומך ושמחה בהקשבת שלומך.

שאלותיך לא קלעו מטרתם כי הבקאות לא בי היא. כי חסר לי גרסא דינקותא ושאר קניני הבקאות. אבל כנראה דברך אמת שאין דרשא בגמ' בדין כיון שהגיד⁹ אלא דברי סברה הן. כי הגדה ראשונה היא בכח עדות והשני ע"כ אין לה כח עדות רק ביטול החלטת הדין כי הגדת עדים הוא אמת ודאי ואין אמירה בטלה נגד הגדת עדים.

6 קתדרה יז (תשמ"א), 3-10.

7 בעת כתיבת המכתב עמד הר"ש ליברמן, שהיה בן 38, בראש המכון לחקר התלמוד ע"ש הרי פישל בירושלים, לאחר שסיים את לימודיו באוניברסיטה העברית (1931) וכיהן בהוראה בבית המדרש למורים של המזרח.

8 ה"חזון אי"ש" הגיע לארץ מליטא בשנת 1933. ראו: ק' כהנא, האיש וחזונו (תשכ"ד); ב' בראון, החזון אי"ש: הלכה, אמונה וחברה (דיסרטציה, תשס"ג) עמ' 3. על יחסיו של ליברמן והחזון אי"ש עוד ברוסיה ראה: ש' ליברמן 'זכרונות מינסק' אגרת (הוצאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים), מאי 2003 עמ' 46-47.

9 "כיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד", אחד מעקרונות היסוד בדיני עדות. ראו סנהדרין מד, ע"ב; כתובות יח, ע"ב; בבא בתרא קסח, ע"א; מכות ג, ע"א. ככל הנראה השאלה נגעה לאסמכתא מקראית שעליה נשען דין זה, אולם הוא מובא בתלמוד כסתם, ללא מקור מעין זה, בניגוד לראשונים (ראו לדוגמא רש"י כתובות וסנהדרין שם), שסומכים אותו לפסוק "אם לא יגיד ונשא עונו" (ויקרא ה).

התוס' מצאתי בפ"ח דכתובות ואף שאין כתוב שם בהדיא שאמר דאיכני לא מתפרש
אלא בהכי.

ואחתום שלר' וברכה

באה"ר אי"ש

יום ב, ר"ח מנ"א תרצ"ו

שאול ליברמן לפניו וגרשם שלום
בע"ה יום א, ג' אדר [תש"א] [2.3.1941]

שלום ושלומית היקרים,

חטאתי עויתי ופשעתי לפניכם. האשמה והקולר תלויים רק בי. יהודית הייתה מזכירה לי
בכל יום ואומרת: כבר כתבת מכתב לשלום, ואני בשלי, היום אכתוב, וכן נדחה מיום
ליום. והאמת היא שכמעט לא עבר יום שלא הזכרנו אתכם, או בינינו לבין עצמנו או
בשיחה עם אחרים, ובפרט עם השפיגלים.¹⁰ הם אנשים נחמדים מאד והם ידידים
מסורים לכם בלב ונפש. ומכיוון שאני הוא הכותב, אתחיל מעצמנו ומן ההתחלה. הייתה
לנו נסיעה נעימה יוצאת מן הכלל. אויר נחמד, ים שקט ואגיה נוחה. כשהגענו לכאן
עייפנו כמעט מן הקבלות פנים השונות. רשמיות, חצי רשמיות ובלתי רשמיות. אבל
כנראה הוא שזו היא גזירה באמריקה ועליך להיכנע. אמנם החלטתי שלא להיגרר אחרי
מנהגי אמריקה ולא להיענות לשום הזמנה, מכל מקום אינך בן חורין להיפטר לגמרי
מחובות חברתיים ועליך להפקיר לכל הפחות ערב אחד בשבוע.

המסיבות [=הנסיבות, התנאים] שאני עובד בהן הן יוצאות מן הכלל. יש לי בסמינר שני
חדרים נחמדים עם חדר אמבטיה, טיליפון וספריה שלמה, ואני נמצא שם כמעט כל
היום. מלמד אני ארבע שעות (עכשיו חמש) לשבוע, ואני זקוק להכנה של עוד שעה.
בסך הכל ההוראה מעסיקה אותי שש שעות בשבוע (יחד עם ההכנה). כל שאר היום הוא
לרשותי, לעבודתי הפרטית. היחס בין החברים הוא מצוין באופן יוצא מן הכלל, עבודה
שקטה ומסודרת. ישיבות הפקולטה נמשכות לא יותר משעה ומתקיימות לפעמים פעם
בחודש ולפעמים פעם בחודשיים. הוי אומר שכל התנאים החיצוניים הם נוחים מאד

10 שלום שפיגל כיהן כפרופ' לספרות ימי הביניים בסמינר.

לעבודה מדעית. מעתה תבינו את היצר הרע שעומד ומפתה אותך להישאר כאן לזמן יותר ממושך. בימים אלה אני עומד לחתום חוזה עם הסמינר בדבר עבודה קבועה. אני מציע להם לחדש את החוזה לעוד שנה, אבל הם עומדים בשלהם שעלי להישאר בקביעות. נזכר אני ששמעתי כי הרי"ן אפשטיין שלנו¹¹ אמר לשוקן¹² שליברמן 'הוא האיש בשביל אמריקה'. אינני יודע למה התכוון: בוודאי לגריעותא. אבל יש הרבה מן האמת בדבריו. אני מבין יפה לפסיכולוגיית של ה-boys באמריקה, ונדמה שע"י גישה נכונה אפשר לקרב אותם לתורה וליהדות. חוץ מזה הם טוענים שאני הוא הפרופסור הראשון שהוזמן מן החוץ בעשרות השנים האחרונות (גינזברג,¹³ שפרבר¹⁴ ועוד הם דוצנטים), וקשה לי לאכזב אותם, ובפרט אחרי היחס הנפלא שהם מראים לי...

באהבה המתגעגע עליכם,

שאול ליברמן

דרך אגב, אני מקבל כאן את "קרית ספר" אבל לא את ה"תרביץ". כנראה ששכח העורך שהייתי משתתף קבוע ב"תרביץ". בבקשה למסור ד"ש ממני ומיהודית לעגנון ולמשפחתו. אכתוב לו באופן מיוחד.

יהודית ליברמן לפניה וגרשם שלום

ג' אלול תש"א [26.8.1941]

פניה ושלום היקרים,

מכתבכם היקר העלה לפנינו את רחוב אברבנל, את חדר הספריה שאהבנו כה לבלות בו ולשוחח על סתם דברים ולהאזין לדברי חכמים. והנה אני כותבת דברים אלו במרחקים מארצנו ובתנאים שונים, אמנם גם בלתי רשמיים. שאול ואנכי יושבים על גבי שולחן עץ העומד בין עצים בגן ענקי השייך

11 יעקב נחום אפשטיין (1878-1952), פרופסור לתלמוד באוניברסיטה העברית עם הקמתה, ומגדולי חוקרי ספרות חז"ל. מייסד ועורך "תרביץ". בין השניים גבה טורא לאחר שליברמן לא קיבל קביעות באוניברסיטה העברית והוכרח לגלות לחו"ל.

12 זלמן שוקן (1877-1959), בעל רשת חנויות מסחר בגרמניה, מו"ל, אספן ספרים וחפצי אמנות. הקים את המכון לחקר השירה העברית בימי הביניים. שוקן חלק ניכר מספרייתו לסמינר התיאולוגי ועמד בקשר הדוק עם ליברמן, עם הגיעו לארה"ב.

13 חיים אריה (הרולד) גינזברג, חוקר לשון ומקרא, שימש כמדריך בבית המדרש לרבנים ולימים כיהן בו כפרופסור. כמה ממחקריו פורסמו בעברית: כתבי אוגרית (תרצ"ו), ופירושו לספר קהלת (תשכ"א) שבו שילב גם את הערותיו של הר"ש ליברמן.

14 אלכסנדר שפרבר, בלשן וחוקר המסורה והתרגומים. פרופ' בסמינר למן שנת 1934.

למדינת קונטיקוט ורשרוש הגלים מלווה את כתיבתי. הגענו הנה ממקום מעוננו בסירה, ושייט הוא שאול בעצמו ובכבודו שנעשה לחובב ספורט זה.

וטובה מנוחה נפשית זו אחרי הגלגולים הרבים שנתקל בו אדם מתוך הסתגלות לתנאים חדשים. כעת אוכל לתת לכם דין וחשבון על אופן חיינו בחורף האחרון. לא נראו בשאול סימנים של התאמצות מיוחדת בסביבה חדשה. ידוע לכם שקיבלו אותו יפה מאד, וידידים היו לו מקודם. אמנם לי יש הרושם שלא התחלה אלא הסוף קובע מידת ההצלחה. לא הסימנים החיצוניים הם מעידים על הצלחה ידועה, כגון קביעות בעבודה, תארי כבוד שהנחילו לו, העלאת משכורת, אלא הבעת הוקרה עמוקה שהביעו התלמידים בהזדמנויות שונות לפני גמר הלימודים. וגם לי היה בזה סיפוק רב. העבודה בסמינר, כמו שניבאת שלום, נעימה וקלה היא. הוראה של ארבע שעות בשבוע ופעם בשבועיים סמינריון פרטי שמתנהל מתוך ענין רב בביתנו. וגם המקום בסמינר הוא יפה. לרשותו של שאול העמידו שני חדרים גדולים וחדר אמבטי וברור ששאול הקים בחדרים אלו ספריה שלמה.

ואע"פ כן קשה לנו לבנות כאן בית חדש. גם בשנה הבאה אנו מתכוונים לגור בדירה מרוהטת...

שאול ושוקן התראו כמה פעמים. שוקן הרצה לפני האגודה למען האוניברסיטה. האספה הייתה בכל רע. וגב' גינצברג כינסה ברגע האחרון תלמידים מן הסמינר למלא את האולם. פרופ' איינשטיין הגיד כמה מלים בגרמנית במלים אנגליות...

בתקווה לשמוע מכם לעתים קרובות. בברכת כל טוב לכם ולכל הידידים שלנו, שלכם בידירות,

יהודית

שאול ליברמן לפניה וגרשם שלום
בע"ה, עש"ק ו' אלול תש"א [29.8.1941]

יקירי,

כשראיתי את מכתב זוגתי שתחי' בן 8 עמודים כמעט שפרחה נשמתי: מי יודע מה שכתבה לכם ומה שלא כתבה. בוודאי לא הניחה בשבילי שום דבר חדש להודיע לכם. אבל לאחר מבט שני נוכחתי שהמכתב נכתב רק על צד אחד ונחה דעתי: מקום הניחה גם לי להתגדר.

ובכן, ראשית כל ברכותיי לך, שלום, לבחירתך לזקן המכון למדעי הרוח, זקן שאיננו זקן ומחוסר זקן. חושבני שהידיעה הגיעה לי זמן קצר מאד אחרי הבחירות ביחד עם הפרטים כמה קולות קיבל קלויזנר וכמה קיבלת אתה, בצירוף עם דעת העיתונות של הרביזיוניסטים וכדומה.

בדרך כלל אין לי מה להתאונן על חוסר ידיעות מא"י. אני מקבל מכתבים מכל צד וכותבים אלי על כל מה שמתרחש בעולמנו ועל מה שעתיד להיות. כותבים גלויות וכותבים ברמזים כאלו עד שגם עכשיו אינני יודע למה הדברים מכוונים. בתחילה תמהתי על הציניסור [=צנזור] הארצישראלי שנתן לעבור למכתב מלא רמזים כ"כ סתומים שלא נפתרו גם למקבל המכתב. אח"כ החלטתי שרק בא"י נמצאים ציניסורים פיקחים כאלו שהריחו מיד שרמזים וגימטריות אלו אינם נוגעים כלל לדברים של ממש ואינם עניין לציניסורים.

שמעתי שבא"י שכחו לגמרי שיש מלחמה בעולם. יש דברים יותר חשובים כגון הוצאת סידור רב סעדיה גאון¹⁵ ועוד ספרים חשובים העתידים לצאת לאור. כאן בעולמנו אנו אין מאורעות כל כך כבירים וממילא לבנו עדיין נתון למה שמתרחש בעולם הגדול ומסיח את דעתנו מדברים יותר חשובים כגון הוצאת ספרים וקניית ספרים וכדומה, דברים העומדים ברומו של עולם. לך, שלום היקר, ידוע מהלך המחשבה הגשמי השורר כאן, וממילא לא תתמה על שאעבור תיכף מרוח לגשם, והיינו תביעות וחשבונות. כתבנו לכם בדואר האוויר ובדואר הרגיל אבל לא קיבלנו מכם שום תשובה (חוץ ממכתב אחד שבו הטפתם לנו מוסר על שאיננו כותבים). גם לא קיבלתי את ספרך האנגלי שאני מחכה לו באי סבלנות. כבר הודעתי עליו לידידנו הרל"ג [=ר' לוי גינצברג] והכינותי אותו לקבל דברים חדשים (מלשון חידוש) ומחודשים. דיברנו עליכם בימים הרעים שעברו (נקווה שלא ישובו) וטיכסנו עצה איך להוציא אתכם מא"י.

עלינו אין לי מה לכתוב. סומך אני על יהודית שבוודאי כתבה לכם על הכל. ספרי Palestine Studies¹⁶ כבר נגמר ונעתק בכתב ידי... יודע אני שתשתתף בצערי אם אומר לך שבמקום לכתוב ספר אחד באנגלית נוח יותר לכתוב שלושה בעברית, ואני מקווה לשוב להבא לעברית שלי (פניה בוודאי תסכים לזה). פ"ש [=פרישת שלום] לפרופ' בער, גוטמן, סמבורסקי, דף, פולוצקי, לוי וביחוד לידידנו משפחת עגנון.

ובכן היו שלום, בברכת כתיבה וחתימה טובה,

שלכם,

שאול ליברמן

15 סידור רס"ג יצא לאור בירושלים, תש"א ע"י דודזון, ש' אסף וי' יואל. רוח הדברים מלמדת על הפער באווירה ששררה בארה"ב בימי מלחמת העולם לבין זו שהייתה בירושלים.

16 S. Lieberman, Hellenism in Jewish Palestine [= יוונית ויוונית בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ג].

שאול ליברמן לפניה וגרשם שלום
בע"ה, ר"ח סיון [תש"ב] [17.5.1942]

יקירי,

קיבלנו את מכתבכם לפני הפסח ועדיין לא השיבנונו עליו. הדיחוי בא לא מפני עצלות ורשלנות אלא מחמת בקשתך לשלוח לך את מאמריך (או את כל הכרך) באינציקלופדיה האידית. עד שחקרתי ודרשתי בעניין נודע לי מפי ידידנו שפיגל שהוא כבר כתב להם לעורכים בעניינך והוא מחכה לתשובה ובכן גם אני חיכיתי. בינתיים נודרז הוא ושלח לך את הכרך שביקשת ונמצאתי אני קרח מכאן ומכאן, כלומר בלא מכתב ובלא כרך... עלי אין לי מה לכתוב. יושב אני באהלה של תורה ואלמלי היצר הרע והשטן הייתי יכול לשבת כל היום על התורה ועל העבודה. נמנע אני מלבוא לחברה כדי שלא להיבטל מדברי תורה, אבל אחרי כל ההשתמטויות אין אני בן חורין לפרוש לגמרי מן החברה ומן הבטלה. אין צורך לומר שאנו מתגעגעים מאד על ארץ ישראל, ועדיין אני שומע את קול השופר מבין השריקות של האוטומובילים בערב שבת בין השמשות. כאן אין לא שבת ולא יום טוב, לא ראש חודש ולא שאר יומי דפגרא, אלא יש כאן שרידים נובלים מצורות ריקות ונפסדות שעבר עליהן כלח...

מה נשמע אצל ידידנו העגנונים? קיבלתי בשבוע העבר את ספרו החדש,¹⁶ ומשום חיבת א"י קראתי בו מהחל ועד כלה. זכורני שעגנון היה אומר שאני תמיד מדבר בשבחה של מרת עגנון כדי להיות פטור מלשבח אותו. בפעם זאת פתחתי בשבחו וסיימתי בשבחה של מרת עגנון... מן המכירים הא"י אנו מזכירים אותו תכופות, ומטעמים אגואיסטיים אינני כותב לו מפני שידע אני שאין דרכו לענות. את ספרי האנגלי לא שלחתי לו כדי שלא לצער אותו. יודע אני שהוא מרגיש בעלבונה של הלשון העברית יותר מאחרים, וחששתי שמא יבוא לידי הרהור אחרי "צדיקים ליטאים" ולא יכווה ח"ו בגחלתם. במשך הזמן בוודאי ישרים עם הרעיון ואפשר יהיה לפייס אותו אם אשלח לו את ספרי האנגלי בהבלעה עם ספר עברי...

בידידות ובפ"ש לכל המכירים שלנו,

שאול ליברמן

16 א הכוונה היא לכרך השמיני של סיפורי ש"י עגנון, "אלו ואלו", שהופיע באותה שנה לראשונה. ראה: ד' לאור, חיי עגנון (ירושלים-ת"א, תשנ"ח), עמ' 337-338.

שאל ליברמן לפניה וגרשם שלום
בעה"י, יום ה', נחמו נחמו עמי תש"ז [31.7.1947]

ידידי היקרים,

פני' כנראה נדרה בנזירות שמשון שלא לכתוב ולא לענות על מכתבים ושמרה את נדרה גם במכתבך האחרון. שלחו לי את מאמריך לכפר שלנו.¹⁷ ומכיוון שבכפר אני מתיר לעצמי לבטל קצת את הזמן, הריני קורא לפעמים ספרות בלשית. וכשבא מאמרך¹⁸ לידי נמשכתי אחריו באותה מתיחות ממש כאילו אני קורא a detective story. הפלא ופלא. כבר אמרתי לך לפני הרבה שנים שאינני מכיר כלל ספרות זו, אבל אני מתפלל למה מתרגזים האדוקים אם מגלים שמי שהוא מן הצדיקים האמין בשבתי צבי. אדרבה, יהודי תמים ומאמין באמונה שלמה לביאת המשיח בכל יום (חוץ מערכי שבתות ויו"ט) מסוגל הוא להימשך גם אחרי משיח מדומה. ומה בכך, ולמה כל הרעש הזה? אחרי שקראתי את דברייך, קרוב לוודאי הוא בעיניי שבעל שבט מוסר היה עלול מאד ע"פ טיבו וטבעו להימשך אחרי משיחיותו של שבתי צבי. כמו כן השערתיך שהאיש "לא חכם ולא טיפש"¹⁹ וכו' הוא החזן דניאל, נראית כמעט וודאית (כנראה שחזן זה היה יוצא מן הכלל²⁰ שאמנם לא היה חכם, אבל גם לא היה טיפש!) וכן שאר דברייך בעניין זה... מה שלום ידידנו וחביבינו עגנון²¹ שיחי? בשנים כתיקונן לפני נדרה של פני' היינו שומעים קצת מה נשמע בעולם הגדול, אבל עכשיו נסתם כל חזון. בטוח אני שלא שמעת על נדרה של פני' עד היום וממילא תוכל להפר את נדרה ביום שמעך (דינו כנדרר עינוי נפש) ותפייס אותה בשמנו. והננו מחכים למכתבך ולמכתבה.

בידידות,

שאל ליברמן

- 17 "כרם מרתה" שבו היה נוהג פרופ' ליברמן לבלות את חופשות הקיץ שלו.
- 18 הכוונה היא למאמרו של ג' שלום, "ר' אליהו הכהן האיתמרי והשבתאות", שנדפס לבסוף בספר היובל לכבוד א' מארכס, ניוארק תש"י, עמ' תנא-תע. [=מחקרי שבתאות, ת"א תשנ"ה, עמ' 453-475]. הר"ש ליברמן, שהיה מעורכי הספר, ראה את המאמר כבר בשלהי שנת תש"ז, לאחר שהוחלט על הוצאת הספר, בחודש אדר תש"ז. ראה הקדמתו לספר, החלק העברי, עמ' V.
- 19 ראה מאמרו של שלום, שם, עמ' תסה [=מחקרי שבתאות, עמ' 470].
- 20 רמז לאמרה היהודית שלפיה "כל החזנים — טיפשים!".
- 21 יחסי הידידות שבין הסופר ש"י עגנון לר"ש ליברמן נמשכה על פני כיוכל שנים ויותר. עם זאת, כדרכו, לא נמנע עגנון מלעקץ את ידידו, ובמכתב הברכה ששיגר ליובלו, כתב: "אם יש חמשה גדולי תורה, ודאי הוא אחד מהם". ראו: ש"י עגנון, מעצמי אל עצמי (ירושלים ות"א תשל"ו), 242. ושם בהמשך, לענין ישיבתו של ליברמן בחור"ל.

שאול ליברמן לדוד הלבני-וייס²²
בעה"י אור ליום ד' י"ז כסלו תשכ"ז [29.11.1966]

יקירי וחביבי,

תודה רבה לך בעד מכתבך. הצטערתי מאד לשמוע על המצב הקשה בארץ. ואף שמעולם לא פקפקתי בדבר שעלית על מנת לחזור, שהרי שכרת לך דירה לפני שיצאת, אבל לא ראיתי מראש שהטעמים שמנית ישמשו נימוקים לחזרתך. הספר שלי²³ היה בוודאי כבר יוצא לאור, אלא שבינתיים גילה ד"ר מרגליות בהיותו בקנטברי קטעים חדשים מן הגניזה, ועיכבתי את ההדפסה עד שהגיעו צילומי הקטעים. עכשיו אני מקוה שלא יהיו עיכובים בסידור הפנים.²⁴ (פירושי כבר סודר בעמודים לפני כמה חדשים).

מה שלום הילדים? כיצד הסתגל אפרים לסביבה החדשה?

בפ"ש חמה לכולכם יקירי

שאול ליברמן

גב' ליברמן דורשת בשלומכם באהבה.

22 פרופ' דוד הלבני-וייס נמנה עם תלמידיו המובהקים של פרופ' ליברמן בסמינר התיאולוגי בניו יורק. במשך שנים רבות, עודד הר"ש ליברמן את תלמידו לעסוק במחקר התלמוד, ואף סייע בידו בהזדמנויות שונות. המכתבים שמתפרסמים כאן, משקפים את יחסי הקירבה בין הרב, הר"ש ליברמן, לבין תלמידו, פרופ' הלבני ומשפחתו (רעייתו ציפורה ובניו ברוך, אפרים וישעיה), כמו גם את אוירת הימים הקשה שבה נכתבו, בתקופת ההמתנה שלפני מלחמת ששת הימים. ראו גם: ד' הלבני, עלה לא נדף (ת"א, תשנ"ט), עמ' 105-106.

23 באותם ימים הופיעו כרכי ה"תוספתא כפשוטה" לסדר נשים.

24 פכים קטנים אלה מלמדים על זהירותו המופלגת של ליברמן בענייני נוסח וההדרת התוספתא. כפי שכתב בהקדמתו לתוספתא נשים (נויארק תשכ"ז), עמ' ה, מציאת הקטעים ע"י ד"ר מרדכי מרגליות הייתה הסיבה שבעטייה החליט לחלק את הכרך של ה"פנים" נוסח התוספתא לסדר נשים לשני כרכים. גם לאחר שהגיעו צילומי קטעי הגניזה שבספריית קיימברידג', לא סמך עליהם ליברמן מכיוון שהיו מטושטשים, ועיכב את הדפסת הספר שכבר היה מוכן לדפוס עד שהגיעו לידי צילומי "אולטרא סגול" קריאים שלהם. ראה ההקדמה, שם.

בעה"י יום ד' פרשת בלק תשכ"ז [12.7.1967]

יקירי וחביבי,

הצטערתי מאד על שצריך הייתי להטיל עליך ללמד בקיץ ולהפסיק אותך מלמודך, ובעיקר על הסיבה שגרמה לכך. אתה בוודאי כבר קבלת את ספרי²⁵ (אני עדיין לא ראיתי את החלק לנדרים נזיר ואף בח"ו ובפנים הנוסח לא הספקתי לעיין כראוי) משום שבקשתי את א' גרבוים לחלק אותו מיד לאנשי התלמוד שלנו.

מה שלום הגב' והילדים החמודים?

בחבה

שאוּל ליברמן

בעה"י יום ב, ט"ו מנ"א תשכ"ז [21.8.1967]

יקירי וחביבי,

את מכתבך קיבלתי וכבר היה בדעתי לכתוב לך, משום שד"ר ימר²⁶ קרא לי ובה בטענות וקובלנות עליך. אמרתי לו שאין לו שום רשות להתרעם, שהרי בשעה שיצאת כבר היה ברור שישראל תנצח, ואלולי יצאת ביום חמישי, הרי אם לא תצליח לקבל מקום ביום ראשון לא היית מגיע לשבועות הביתה ואינני רואה שום עול בזה שאדם מישראל אינו עוזב את אשתו וילדיו לבדם ברגל, ולוא היית שואל אותי הייתי אומר לך שתעשה כן. תדע לך שהוא כן, כלומר, שלא ברחת מן הארץ, שהרי חזרת בשעה המסוכנת ביותר. נדמה לי שקיבל את דבריי אבל טען שלכל הפחות היית צריך להודיע ולהפרד, ולא לברח מבלי לומר שלום. לא יכולתי לענות לשאלה זו מפני שלא שמעתי את הצד השני, אבל מ"מ אין כאן אלא תמיהה, אבל לא קובלנא.

25 באותם ימים הופיעו כרכי ה"תוספתא כפשוטה" לסדר נשים.

26 פרופ' ימר כיהן כרקטור אוניברסיטת "בר אילן". באותה שנה שהה פרופ' הלבני בישראל, ובחן את האפשרות להשתלב בסגל ההוראה של אוניברסיטת "בר אילן". מכתב זה, כמו אלה שלאחריו, נוגע להיקלטותו האפשרית בארץ.

אולי אתה יודע מה שלומו של אליעזר וויזל²⁷ חברך? הוא היה חולה מחוץ לניו יורק, ולא הודיע לי באיזה מקום הוא נמצא, ואנו כאן דואגים לשלומו. אם תודיע ותודיע לי אכיר לך תודה.

בפ"ש ובאהבה לכולכם יקירי,

שאול ליברמן

הגב' ליברמן דורשת בשלומכם.

בעה"י עש"ק פרש' בהעלותך בא"י (נשא בגולה) תשל"ח [16.6.1978]

יקירי,

תודה רבה בעד המברק שהיה חביב עלינו ביותר. כאן בארץ יכולים להרוג בן אדם מתוך חיבה וידידות, כשמשפיעים עליו יותר ממה שהוא יכול לקבל.²⁸ אבל ב"ה גם זה כבר עבר, אבל עדיין אין בידי לקבל תלמידים וחברים שהנני רוצה לראותם בייחוד, ומה גם לפתוח זה, וגם זה יעבור.

בחבה לכולכם יקירי

שאול ליברמן

גם גב' ליברמן מצטרפת לתודה ולברכות.

27 הסופר אלי ויזל נמנה עם באי ביתו של הר"ש ליברמן, והחשיבו כרכו המובהק. ראו, למשל: א' ויזל, "יתגדל ויתקדש שמייה רבה!", עלון שבות בוגרים יח (ניסן תשס"ג), 94.

28 הר"ש ליברמן מתייחס לחגיגות יובלו השמונים, שנחוג במשכן נשיאי ישראל בחודש ניסן תשל"ח. ראו: מחקרים בספרות התלמודית (ירושלים, תשמ"ג).